

TALABALARDA VOKAL XONANDALIGI IJRO MALAKALARINI
SHAKLLANTIRISH USULLARI

Xalilova Mavluda Boltayevna

Yunus Rajabiy nomidagi

O`zbek milliy musiqa san`ati

instituti professori, O`zbekiston qahramoni,

O`zbekiston va Tojikiston xalq artisti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimi Musiqa ta'limi talabalarining vokal xonandaligi ijro malakalarini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari haqida fikr-mulohazalar yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *F.Lampert, M.Garsiya, akademik vokal ijrochiligi, malaka, diktsiya, diafragma*

Vokal san'ati musiqiy ijroning bir turi sifatida xonandaga o'z fikrlari va his-tuyg'ularini ovoz, she'riy adabiy til, ifodali ohang orqali ifoda etish, hissiyotlarni jonli ravishda yetkazish imkonini beradi, ularning maqsadi tinglovchilarga ta'sir qiladigan musiqiy va badiiy yoshni yaratish, ularda estetik tuyg'ular va estetik hissiyot uyg'otish.

Vokal asarini ijro etish qiyin jarayon bo'lib, xonandadan yuqori darajadagi istedod yoki muntazam tizimli mashg'ulotlarni talab qiladi. Ijrochilik ko'nikmalarini shakllantirish - bu ovoz aparati barcha elementlarining uyg'un o'zaro bir-biri bilan hamohang tasiri ham ahamyat kasb etadi. Noto'g'ri tanlangan o'qitish strategiyasi bo'lsa, talaba ovozini yo'qotishi mumkin va noto'g'ri o'qitish taktikasining natijasi talabaning tomoq kasalligi bo'lishi mumkin. Shuning uchun vokalni samarali o'rganish uchun talabalarining vokal malakasining bir qator o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kerak.

Eng muhim xususiyat-bu talabaning balandligi, uzunligi, unli tovushlarning ravshanligi, tovushning kuchi va tembri bilan ajralib turadigan qo'shiq ovozining mavjudligi kuylash jarayonining mohiyati hisoblanadi. F.Lampertning aytishicha, inson ovozi boshqa musiqa asboblari qaraganda "hissiy hayajonning eng chuqur nyuansini ifoda eta oladi"¹. Ijroda ijrochi badiiy obrazni yaratish jarayonida tinglovchiga musiqaning matnli mazmunini yetkazishi kerak, bu yerda diksiya muhim rol o'ynaydi.

Kuylash jarayonida harflar, so'zlar, tovushli so'z birikmalarining aniq artikulyatsiyasi nafaqat matnini aniq va aniq talaffuz qilish qobiliyati bilan, balki mazmunli semantik so'zlarni ta'kidlash bilan ham bog'liq. Vokal asdarini mukammal ijro qilishda badiiy ekspressivlikning asosiy prinsipi musiqiy intonatsiya va she'riy so'zning birligidir. Shu munosabat bilan Kui shunday deb yozgan edi: "vokal musiqasida she'riyat va tovush teng huquqli kuchlardir, ular bir - biriga yordam berishadi, so'z aniq tuyg'uga aniqlik beradi, musiqa uning ekspressivligini oshiradi, ikkalasi ham birlashadi va qasos bilan tinglovchiga ta'sir qiladi"². Badiiy obrazni yaratish uchun ovozning sof intonatsion-tovush palitrasi va zalning oxirgi qatorida idrok etilishi va tushunilishi kerak bo'lgan so'zning aniq tushunarli talaffuzi muhimdir. Vokal o'qitishda aniq talaffuz amaliyoti majburiydir. O`zbek tilida 6 ta unli tovush mavjud: a, o, e, u, i, o` va vokal tilining asosini tashkil etuvchi bu qo'shiq aytishning eng muhim qismidir. Undosh

tovushlar undoshlarni ajratishda hal qiluvchi rol o'ynaydi, ular iloji boricha aniq talaffuz qilinadi, lekin uni unli bilan asos qilmaslik kerak.

Ovoz pozitsiyasi to'g'ri qo'yilgunga qadar dastlabki davrda vokaliz va mashqlarni so'zsiz kuylash tavsiya etiladi. Ijroni rivojlantirish uchun (kantilenalar), boshlang'ich xonandalik qoida tariqasida, eng qulay va tabiiy a unli tovushidan foydalanadilar.

Qo'shiq aytayotganda, siz tabiiy ravishda tushirilgan iyakda bo'shashishingiz kerak, tovush qarshiligini pasaytirasiz, til tabiiy holatda, juda bo'shashmaydi va haddan tashqari stressiz biroz ko'tariladi. Ko'pchilik vokal san'atini o unli tovushini kuylash bilan o'rganishni boshlaydilar. Og'iz bo'shlig'ida bo'sh joy bo'lishini ta'minlash uchun lablar biroz siqilgan, jag' bo'sh va keng ochilgan.

Unlilar to'g'ri talaffuz qilinganda, undosh tovushlarni qo'shish orqali mashqlarni murakkablashtirish mumkin. "Ma" m - rezonansli nuqtani baholash uchun lablar yopiladi, a unli qo'shilgandan so'ng, har bir ohangning birligini ta'minlaydigan qo'shimcha rezonans paydo bo'ladi. Artikulyatsiya apparati rivojlanishining muhim

1 Ламперти, Ф. Начальное теоретико-практическое руководство к изучению пения. Искусство пения по классическим преданиям. Технические правила и советы ученикам и артистам. Ежедневные упражнения в пении : учебное пособие / Ф. Ламперти ; пер. Н. А. Александровой. - Санкт-Петербург : Издательство «Лань»; Издательство «ПЛАНЕТА МУЗЫКИ», 2014. - 21 с.

2 Смелкова, Т. Д. Основы обучения вокальному искусству : учебное пособие / Т. Д. Смелкова, Ю. В. Савельева. - Санкт-Петербург: Издательство «Лань»; Издательство «Планета музыки», 2014. - 16 с.

maqsadi to'liq va aniq tanbehdir. Bunga erishish uchun siz astoydil mashq qilishingiz va harakat qilishingiz kerak:

□so'zlarning talaffuzi nafas olish organlari, ovozshunoslik va rezonatorlarning yaxshi ishlashi bilan birga bo'lishi kerak;

□to'g'ri yuz ifodalarini saqlang, qo'shiq aytayotganda og'zingizdagi o'zgarishlarni kuzating;

□musiqa asarining so'zlarini ovoz chiqarib o'qing, shunda barcha so'zlar aniq va ifodali eshitiladi;

□badiiy obrazni rivojlantirish mantig'iga ko'ra, unli va undosh tovushlarning tovush kuchini tartibga solish kerak.

Kuylashnafas olish bilan chambarchas bog'liq, talaffuzni havo harakatlantiruvchi kuchi qo'llab-quvvatlashi kerak. Har bir so'z uchun to'g'ri nafas olishni tanlash muhimdir. Bu tovush sifati va kuchiga ta'sir qiladi. Nafas bo'lmasa, ovoz zaif eshitiladi, talaffuz aniq bo'lmaydi, nafas olish muvozanati yo'qoladi. Qo'shiq nafasi ovozni shakllantirishning asosiy va eng muhim omillaridan biri, ovozning energiya manbai hisoblanadi. Barcha taniqli o'qituvchilar nafas olish masalasini asosiy o'ringa qo'yishlari bejiz emas. Shunday qilib, M. Garsiya shunday deb yozgan edi: "agar siz nafasingizni boshqarish san'atini o'zlashtirmasangiz, mohir qo'shiqchi bo'la olmaysiz". N.D.Andguladzening fikriga ko'ra esa: "kuylash san'ati nafas olish san'atidir" degan fikrni bildirgan³. Bundan ko'rinadiki ijroning asosiy tayanch elementlaridan biri bu nafas olish hisoblanadi.

Ovozni tarbiyalashning dastlabki bosqichida ijrochi "ovoz bilan emas, balki aql bilan ko'proq o'rganishi kerak, chunki uni charchatib, siz yana yaxshi holatga keltira olmaysiz", deb aytgan katta o'qituvchi-vokalist F.Lampertining so'zlarini doimo yodda tutishingiz kerak. Yaxshi bosh muvaffaqiyatli ishlashning kalitidir, u yaxshi ovoz kabi muhimdir. Qo'shiq aytishning asosi, asosi nafas olishdir. Yaxshi qo'shiq aytish "nafas chiqarish mahorati" deb ishoniladi, ammo "mohirlik bilan nafas olish" uchun "nafas olishni" o'rganish kerak.

Shu bilan birga, ijroda nafas olishning roli va xususiyatlari haqida munozaralar hozirgi kungacha davom etmoqda. Talabalarning vokal malakasini muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun o'qituvchi birinchi navbatda ularga nafas olish mexanizmini o'zlashtirishga yordam berishi kerak. Qo'shiq aytayotgan talaba nafas olish apparati ishida yangi mahoratni rivojlantiradi. Darhaqiqat, nutq tovushini qo'shiq (vokal) tovushiga aylantirganda, dominant omil qo'shiqchida "qo'llab-quvvatlovchi" nafas olishning paydo bo'lishi hisoblanadi. Qo'shiq aytish jarayoni o'z tabiatiga ko'ra ovoz

3 Андгуладзе, Н. Д. О творческой природе певческого дыхания / Н. Д. Андгуладзе // Первый международный междисциплинарный конгресс «ГОЛОС» : сб. трудов. – Москва, 2007. – С. 5-6.

4 Пекерская, Е. М. Вокальный букварь / Е. М. Пекерская. – Москва : Музыка, 1996. – 11 с

shakllanishining yangi tarkibiy qismlari bilan to'lib toshgan, ular oddiy nutqda dominant ma'noga ega emas yoki umuman ko'rinmaydi.

Sof vokal asarining ijrosining asosi nafas olish mexanizmining uyg'un ishlashi ekanligini tushunish kerak, bu qo'shiqchining nafas olish tizimini boshqarish ko'nikmalarini o'zlashtirish darajasiga bog'liq. Ijroda nafas qo'shiqchi tomonidan boshqariladi. Nafas olish organlari: burun, og'iz, tomoq, halqum, traxeya, bronxlar, o'pka, ko'krak qafasi, diafragma (ko'krak va qorin bo'shlig'i mushaklari septum), pastki qovurg'alar, interkostal va qorin mushaklari. Nafas olish xonandalarning kundalik va hayotiy ehtiyojidir. Xonandalar uchun tez nafas olish va juda chuqur nafas olish xarakterlidir, ya'ni havo o'pkada uzoq vaqt ushlab turiladi. To'g'ri kuylash uchun siz asta-sekin va xotirjam nafas chiqarishni o'rganishingiz kerak. Nafas olish mashqlarini bajarayotganda nafas olayotganda ko'krak hajmi oshadi va nafas olayotganda u kamayadi. Qo'shiq aytayotganda nafas olish tez va jimgina amalga oshiriladi va tejamkorlik bilan va faqat tovush chiqarish uchun sarflanadi.

Ovozni chiroyli, maqsadli va izchil qilish uchun uning chuqurligi va davomiyligini to'g'ri nafas olish orqali nazorat qilish kerak. Vokalni o'rganish jarayonida talaba diafragma nafas olish mexanizmini tezda tushunadi. Diafragma bilan nafas olish texnikasini o'zlashtirish qo'shiqchiga tinch, silliq, zich, uzluksiz, yaxshi bosimli havo oqimi bilan to'plangan havoni chiqarishga yordam beradi, bu esa qo'shiq tovushini hosil qiladi. Nafas olishni sarflash qobiliyati, shunda uning hammasi tovushga aylanadi, qo'shiq nafasini o'zlashtirish mahoratini belgilaydi.

Chiroyli qo'shiq ovozi nafasni yaxshi ishlatishga asoslangan. Shuning uchun nafas olishni o'rganish texnologiyasi va usullariga ega bo'lish juda muhimdir. O'qitish usuli talabnalarga ta'sir qilishning murakkab vositasi bo'lib, u xilma-xillik va ko'p qirralilik bilan ajralib turadi.

Vokal o'qitishning asosiy printsipti "oddiydan murakkabgacha" - Vokal san'atini uzoq muddatli o'rganish qo'shiq aytishni o'rgatishning turli usullariga asoslangan. Ular orasida eng

samaralisi bu vazifalarni bosqichma-bosqich murakkablashtirishning yumshoq usuli, bu talabalarga vokal mahoratining asoslarini o'zlashtirish, bosqichma-bosqich murakkab mashqlarga o'tish va ijro texnikasini takomillashtirishga imkon beradi. Ushbu jarayonni bolaning o'sishi bilan taqqoslash mumkin: avval u emaklashni, o'tirishni, turishni va shundan keyingina yurishni o'rganadi, ya'ni ta'limning oldingi bosqichida olingan bilim va ko'nikmalarga asoslangan o'quv dasturining asta - sekin murakkablashishi mavjud.

Vokal ijrosini o'rganish juda murakkab jarayon. Kuylash san'atini bilish uchun siz nazariy bilimlarning mustahkam poydevorini qo'yishingiz kerak. Ijrochining musiqiy va nazariy tayyorgarligi, ya'ni solfedjio, musiqa nazariyasi va tarixi, instrumental tayyorgarlik va boshqalar kabi fanlarni o'zlashtirish. Vokalistning kelajakdagi kasbiy faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Har bir talaba musiqachisi

o'zining musiqiy, ijodiy va vokal-ijro salohiyatini ro'yobga chiqarishga imkon beradigan o'ziga xos individual qobiliyatlarga ega. Har qanday qobiliyatning tuzilishi murakkab va ko'p qirrali, uning barcha tarkibiy qismlari bir xil va bir vaqtning o'zida rivojlanmaydi, chunki ular har xil tabiatga ega. Shuning uchun faqat ushbu tuzilmalarning o'ziga xos ierarxiyasi, boy kompensatsion mexanizmlarning mavjudligi qobiliyatlarning namoyon bo'lishiga yordam beradi. Individuallashtirish prinsipiga yo'naltirish o'qituvchiga o'quv jarayonida talabaniing ma'lum bir vokal asarini ijro etish imkoniyatlarini hisobga olish, talabaniing psixologik va fiziologik xususiyatlarini vokal san'atining ifodali musiqiy va badiiy obrazini yaratishga imkon beradigan elementlari bilan o'zaro bog'lash imkonini beradi. Ijro etilgan vokal asarini talqin qilishda ijodiy yondoshish qobiliyati har bir talabada namoyon bo'lmaydi, shuning uchun o'qituvchi talabaniing musiqiy asarda o'z fikrlari va his-tuyg'ularini ifoda etish, ijro etilayotgan musiqaniing kayfiyatini yetkazish qobiliyatiga e'tibor berishi kerak va hokazo. Noqulay psixologik fon tufayli o'quv yo'qotishlarini minimallashtirish uchun talaba vokallari qulay, yoqimli muhit yaratishi, agar kerak bo'lsa, unga o'ziga ishonchni uyg'otish uchun psixologik yordam ko'rsatishi kerak

Musiqa ta'limida o'qituvchilik muhitida talabalarni tez-tez maqtash, ularni rag'batlantirish, o'zlarini topishga yordam berish va o'quv jarayonini jazo choralariga kamaytirmaslik kerak degan fikr haqli ravishda keng tarqalgan. Vokal darslari uyg'un munosabatlarga, o'qituvchi va talabalarning o'zaro hurmatiga asoslangan bo'lishi kerak. Ushbu uyg'un muhitda talabalar to'g'ri qo'shiq aytish tamoyillarini tushunish va o'zlariniing ijodiy ijro uslublarini topish uchun ko'proq imkoniyatga ega. Talim jarayonidagi qattiqqollik talabalar orasida g'ayratni keltirib chiqarmaydi va ularniing ijodiy rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Ijobiy muhitda har bir talabaniing o'ziga bo'lgan ishonchi va shaxsiy ahamiyati namoyon bo'ladi, ular odamni qiyinchiliklarni engishga va hayotdan zavq olishgaqodir qiladi, kognitiv jarayonlarga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi. Talaba o'z harakatlarini va boshqalarning harakatlarini yanada aniqroq baholash qobiliyatiga ega bo'ladi, bu esa "o'qituvchi -talaba" tizimidagi o'zaro munosabatlarni osonlashtiradi va o'quvchining sezgirligini oshiradi.

Ko'p bosqichlarda vokal o'rganish bir xil turdagi mashqlarni takrorlashda namoyon bo'ladi, shuning uchun ko'plab talabalar buni zerikarli, qiziq emas deb bilishadi. Turli xil o'quv rejimlarini, talabalarning qo'shiq aytishga bo'lgan qiziqishini oshirish usullarini topish,

talabalarga o'z ovozlari g'amxo'rlik qilishni unutmashliklari, kerakli mashqlarni bajarishlari va charchoqdan saqlanishlari kerakligini eslatish kerak.

O'qituvchining vazifasi nafaqat ta'lim-tarbiyani ma'lum miqdordagi nazariy bilimlarni yetkazish, balki unga vokal san'atining asoslarini tushinishda psixologik yordam berishdir. Jamiyat taraqqiyotining hozirgi tezligi talabalarimizga juda jiddiy

ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli, o'qituvchi uchun talabaga o'z vaqtida asabiy vaziyatni yengishga yordam berish, talabaning tayyorgarligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan psixologik stress vaziyatini o'tkazib yubormaslik juda muhimdir.

Kuylash jarayonida yuqori badiiy musiqiy obrazni yaratish aktyorlikning ba'zi elementlarini o'zlashtirishga yordam beradi. Axir, xonanda ushbu obrazni, bastakor tomonidan musiqiy asarga kiritilgan fikrlarni qayta yaratishi kerak. Buning uchun material talabaga o'ziga xos tabiiy moyillikdir: ovoz, nutq, tana, yuz ifodalari, harakat, shuningdek xotira, kuzatish, tasavvur, musiqiylik va boshqalar. Ijro paytida tomoshabinlar bilan bevosita bog'liqlik talabalarga ko'plab yangi his-tuyg'ularni, hissiy va estetik tajribani beradi va shu bilan xonandalik mahoratini, badiiy didni rivojlantirish, xonanda ijodiy shaxs va ijrochi sifatida o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish imkoniyatini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Абдуллин, Э. Б. Теория музыкального образования: учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений / Москва: Издательский центр «Академия», 2004. – 336 с.
2. Алиев, Ю. Б. Методологические и методические основы вокально-педагогического творчества: в 2 ч. – Москва, 1993. – 86 с.
3. Алиев, Ю. Б. Пение на уроках музыки: метод. пособие для учителей нач. Школы – Москва : Просвещение, 1978. – 175 с.
4. Барсов, Ю. А. Вокально-исполнительские и педагогические принципы М. И. Глинки. – Ленинград : «Музыка», 1968. – 54 с.
5. Azizov Fayoz Samiyevich “The Place of V. A. Uspensky's Work in Uzbek Symphonic Music”, in vol. 6 (2022) European Multidisciplinary Journal Of Modern Science;
6. Kharatova Shakhlo “Use of innovative technologies in the educational process” Science and Education ISSUE 3, March 2022;
7. Цыкова В.Ю. Развитие чувства ритма / Теоретические и практические аспекты образования, 2018 – С. 158-163;
8. Kuznetsov V. Work with amateur variety orchestras and ensembles. - М.: Music, 1981. - 149 p.